

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-12>

УДК 314.18:316.42

ДЕМОГРАФІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ЯК ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНІ ЕЛЕМЕНТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

DEMOGRAPHIC AND SOCIAL SECURITY OF UKRAINE AS INTERRELATED ELEMENTS OF NATIONAL SECURITY

Демченко Катерина Олегівна

аспірант,

Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4097-9407>

Demchenko Kateryna

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Стаття присвячена актуальним проблемам як забезпечення соціальної та демографічної безпеки у розрізі економічної безпеки та їх взаємообумовлених елементах. Була розглянута дефініція «демографічна безпека» з огляду на економічний та соціальний нахил. Надана оцінка демографічній безпеці згідно «Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», розглянуті показники соціальної безпеки у розрізі адміністративно-територіальних одиниць. Виділені пріоритетні національні завдання демографічної безпеки. Виявлений зв'язок між вдосконаленням соціальних інститутів і галузей соціальної сфери для забезпечення відновлення наступних поколінь. Проаналізована динаміка появи соціально-небезпечних хвороб на території України. Окреслено вплив міграційних процесів на майбутнє кількісне та якісне відтворення населення.

Ключові слова: соціальна безпека, демографічна безпека, економічна безпека, пріоритетні національні завдання, загрози, демографічна криза, соціально-небезпечні захворювання.

The article is devoted to current problems of ensuring social and demographic security in terms of economic security and their interrelated elements. The definition of "demographic security" was considered in view of the economic and social inclination. Analyzed trends in the topic of writing articles by scientists. Demographic security was evaluated according to the "Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine", the results obtained indicate negative trends, because only in the year two thousand and eleven the indicator exceeded fifty percent. The considered indicators of social security in terms of administrative-territorial units. Priority national tasks of demographic security are highlighted: constant increase in the number of the population based on the tendency to increase the birth rate and expected life expectancy, decrease in the mortality rate of the population; improvement of the general level of health, development of the spiritual, moral and intellectual potential of the country; strengthening the institution of the family as an important social institution, increasing the importance of realizing the need for the birth of children, favorable conditions for this, raising offspring; optimization of internal and external migration flows, ensuring a positive balance of external migration of the economically active population. The relationship between the improvement of social institutions and branches of the social sphere to ensure the recovery of the next generations is revealed. The dynamics of the emergence of socially dangerous diseases on the territory of Ukraine, in particular tuberculosis, HIV infection, are analyzed. The analysis of expenditures of the consolidated budget of Ukraine showed that education has the largest share among the areas of expenditures of the consolidated budget, health care is in second place, but all in all, funding is insufficient to ensure the normal operation of these institutions. The impact of migration processes on the future quantitative and qualitative reproduction of the population is outlined.

Keywords: social security, demographic security, economic security, priority national tasks, threats, demographic crisis, socially dangerous diseases.

Постановка проблеми. В умовах розвитку сучасного суспільства, забезпечення високого рівня соціальної безпеки є однією із найваж-

ливіших завдань, адже людина є фундаментом життєдіяльності держави, без якого економічна, екологічна, політична, військова чи

будь-яка інша безпека просто не має сенсу та не може існувати. Досягнення цього завдання має ґрунтуватись на кількісній діагностиці стану соціальної безпеки як у державі, так і у регіонах, що передбачає застосування комплексу економіко-математичних методів дослідження. Одним із напрямів такого аналізу у регіональному розрізі є виявлення відмінностей між регіонами України за рівнем матеріального забезпечення населення та зайнятості, доступності основних продуктів харчування та розвиток сфери освіти й охорони здоров'я, захворюваності на соціально небезпечні хвороби тощо.

Вітчизняне інформаційно-аналітичне забезпечення аналізу та оцінювання соціальної безпеки представлене Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (далі – Методичні рекомендації) [1], затвердженими Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (нині – Міністерство економіки України) у 2013 р. Методичні рекомендації призначені для «виявленням потенційно можливих загроз економічній безпеці в Україні і застосовуються Міністерством економіки України для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України в цілому по економіці та за окремими сферами діяльності (у тому числі соціальної безпеки)». Відповідно до Методичних рекомендацій [1], соціальна безпека є лише однією зі складових економічної безпеки поряд з виробничою, демографічною, енергетичною, зовнішньоекономічною, інвестиційно-інноваційною, макроекономічною, продовольчою та фінансовою безпекою. Саме тому соціальна безпека – «це стан розвитку держави, що сприяє розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни» [1]. Поруч із цим, будь-які субіндекси інтегрального показника рівня економічної безпеки взаємопов'язані та взаємообумовлені. Автор пропонує розглянути вплив демографічної складової на соціальну безпеку, адже демографічна криза, які з кожним роком тільки посилюється, унеможливує здатність країни до кількісного та якісного самовідтворення нації.

Як було зазначено у роботах Грішної О. [2], що збереження та зміцнення демографічного потенціалу країни, подолання кризових демографічних процесів виділяється серед основних напрямів державної політики згідно Закону України «Про основи національної безпеки України». Але події 24 лютого 2022 р. внесли свої корективи, отже згідно затвер-

дженими змінами від 15.06.2022 р., у ст. 3, вектор був зміщений на більш фундаментальні інтереси, такі як територіальна цілісність, державний суверенітет, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України та сталий розвиток національної економіки.

Розробка проекту закону «Про демографічну безпеку України» [3], яка триває ще від 2003 р., є важливою задачею після досягнення фундаментальних задач, адже стабілізація демографічних процесів прямо впливає на відродження країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми демографічної безпеки в Україні та світі досліджує велика кількість вчених. Переважна більшість науковців розглядає її складові з точки зору кількісної оцінки, такі як проблеми народжуваності, смертності чи міграцію. Інші науковці використовують системні методики, проте єдиного підходу до оцінки рівня демократичної безпеки не існує.

Іванісов О. [4] та розглядає демографічну безпеку не як складову економічної, а як паралельний субіндекс соціальної та економічної безпеці. Натомість Цвігун І. [5] вважає, що соціальне середовище впливає на демографічну безпеку через розшарування населення, а саме міцний середній клас, який виступає носієм генетичного коду через культуру, науку, інновації та є основною виробничою силою суспільства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є виявлення зв'язку між соціальною та демографічною безпекою та аналіз демографічних показників через призму впливу соціального середовища країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує безліч дефініцій категорії «демографічна безпека». На інституційному рівні йдеться про стан захищеності держави і суспільства від демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток України згідно її національним демографічним інтересам.

Серед пріоритетних національних демографічних інтересів України варто виокремити: постійне збільшення чисельності населення на основі тенденції до підвищення народжуваності та очікуваної протяжності життя, зменшення смертності населення; підвищення загального рівня здоров'я, розвиток духовно-морального та інтелектуального потенціалу країни; зміцнення інституту сім'ї як важливого соціального інституту, підвищення важливості реалізації потреби в народженні дітей, сприятливі умови для цього, виховання

нащадків; оптимізація внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків, забезпечення позитивного сальдо зовнішньої міграції економічно активного населення.

У цілому, майже всі вчені сходяться у думці, що дефініція «демографічна безпека» включає в собі, як економічну, так і загальнонаціональну ідею. Остання, в свою чергу, має соціальний підтекст.

На думку автора, найбільш комплексним є твердження Перебийноса О., за яким демографічна безпека являє собою стан демографічного розвитку, який за об'ємними і структурними показниками буде сприяти досягненню у перспективі відтворення населення все більш «високої якості», створення передбачуваного, контрольованого перебігу основних демографічних процесів, забезпечення такого поєднання внутрішніх і зовнішніх умов у країні, які були б максимально сприятливі для демографічного розвитку [6].

Єдиної прийнятої універсальної методики для обчислення демографічної безпеки не існує.

Автором розрахований рівень демографічної безпеки за «Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» (Наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 № 14) [7], а результати представлені на рис. 1. Лише в 2011 році значення перевищувало показник 50%, що яскраво демонструє реальний стан та необхідність активного державного втручання.

Складові для оцінки рівня демографічної безпеки, зазначені у Методичних рекомендаціях, перекликаються із складовими соціальної безпеки.

Процес відтворення, який впливає на динаміку чисельності та статеву-вікову структуру населення, має ставати більш ефективним, якщо держава здійснить вдосконалення соціальних інститутів і галузей соціальної сфери (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист),

що забезпечують відновлення наступних поколінь. У соціумі вивільняються ресурси, які в традиційному суспільстві витрачаються на демографічне відтворення [4].

Показники соціальної безпеки, такі як обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я до ВВП та обсяг видатків зведеного бюджету на освіту до ВВП, потребують окремої уваги.

Аналізуючи «Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту», слід зазначити, що з 2013 по 2016 рр. спостерігається тенденція до зниження обсягів фінансування з оптимального до незадовільного, у 2017 р. індикатор зріс, порівняно з попередніми роками. Значення індикатора «Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я» упродовж досліджуваного періоду перебуває на небезпечному рівні. Така динаміка свідчить, що протягом досліджуваного періоду рівень фінансування був недостатнім. Натомість слід зауважити, що включення показників державного фінансування за напрямки соціальної сфери є надзвичайно важливими, що підтверджує комплексність соціальної безпеки та розгляд поняття у тому числі у контексті інструментального підходу, за якого під соціальною безпекою розуміється сукупність виплат, включаючи послуги, що надаються деяким особам. Аналіз цього показника свідчить позитивну динаміку підвищення його рівня, але все ж залишається не на оптимальному рівні його значення (табл. 1).

Аналіз видатків зведеного бюджету України показав, що найбільша частка серед напрямів видатків зведеного бюджету має освіта, а найменшу культура і спорт, але усі показники крім соціального захисту демонструють зростання протягом 3 років. Але все рівно фінансування є недостатнім для нормального забезпечення діяльності цих інститутів.

Поширення соціально-небезпечних захворювань: туберкульозу, епідемії ВІЛ/СНІДу, і

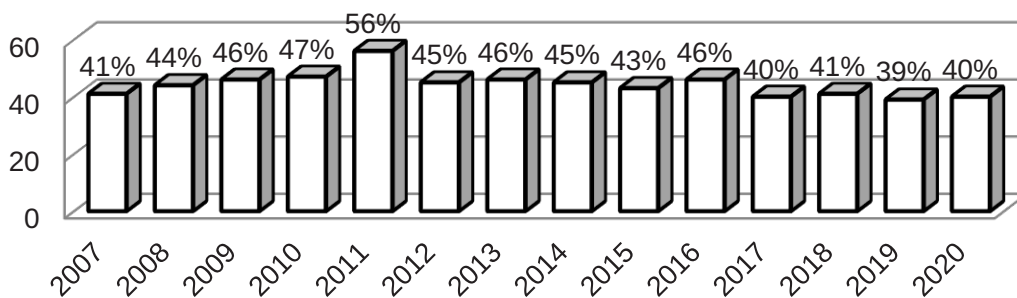

Рис. 1. Рівень демографічної безпеки України 2007-2020 рр., %

Таблиця 1

Аналіз видатків зведеного бюджету України [8]

Напрями видатків	Роки				Абсолютне відхилення			Відносне відхилення		
	2017	2018	2019	2020	2018 / 2017	2019 / 2018	2020 / 2019	2018 / 2017	2019 / 2018	2020 / 2019
Охорона здоров'я, млн грн	102 392	115 848	128 377	175 791	13 456	12 529	47 414	13,14	10,82	36,93
Освіта, млн грн	177 756	210 029	238 757	252 283	32 273	28 728	13 526	18,16	13,68	5,67
Культура і спорт, млн грн	24 342	28 993	31 550	31 710	4 651	2 557	160	19,11	8,82	0,51
Соц. захист, млн грн	145 534	151 423	321 787	346 719	5 889	170 364	24 932	4,05	112,51	7,75
Усього видатків на соц. захист та соц. заб-я, млн грн	450 024	506 293	720 471	806 503	56 269	214 178	86 032	12,50	42,30	11,94
ВВП, млн грн	2982920	3558706	3974564	4194102	575 786	415 858	219 538	19,3	11,69	5,52

не лише цих, а й пандемії коронавірусної хвороби, що є надзвичайно актуальним питанням і досі негативно впливає не тільки на рівень соціальної безпеки регіону, а є одними із наслідків демографічної кризи. Зростання нових випадків захворювання на ці хвороби серед населення є індикатором несприятливих побутових умов, низького добробуту, поширення асоціального способу життя, та має різко негативний вплив на розвиток особистості. Епідемія цих хвороб спричиняє руйнівний вплив на соціальну безпеку, тому включення представлених, у Методичних рекомендаціях [1], саме цих індикаторів вважаємо цілком обґрунтованим і доцільним.

Статистичні дані щодо захворюваності на ВІЛ інфекцію свідчать про виражену територіальну нерівномірність поширення (рис. 2). Найбільш висока захворюваність на цю інфекцію зареєстрована на півночі та сході, а саме: Дніпропетровська, Донецька, Миколаївська, Одеська області. Найнижчі показники поширення ВІЛ-інфекції, спостерігаються у західних областях. Поширення цієї інфекції має серйозне соціальне значення, адже основною причиною розповсюджується є безвідповідальне ставлення до власного здоров'я і безпеки. А найбільша питома вага хворих у віковому розрізі припадає на осіб працездатного віку, що загрожує не лише демографічній,

соціальної, економічної безпеці, а й підвищує втрати сукупного людського розвитку регіону.

У регіонах України спостерігається значне коливання індикатора «Чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті»: від 92 до 3582 осіб на 100 тис. населення у 2017 р. та від 98 до 3966 осіб на 100 тис. населення у 2019 р., найвищі показники зареєстровані в Одеській (2614 осіб на 100 тис. населення) та Дніпропетровській (3966 осіб на 100 тис. населення). Для реалізації стратегії з ліквідації туберкульозу Україна повинна досягти до 2035 року зменшення показника захворюваності на туберкульоз на 90% у порівнянні з 2015 р. (з 70,5 до 7,1 на 100 тис. населення). Поширеність на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше протягом останніх років має тенденцію до зниження, у 2019 р. поширеність зменшилась на 6,6% у порівнянні з 2018 р. Незважаючи на це, поточна поширеність на активний туберкульоз у країні майже в 2 рази вище цільового показника.

Гришнова О. та Харазішвілі Ю. виділяють у своїх дослідженнях демографічної безпеки наступні найважливіші загрози соціальної безпеки: нетто-показник відтворення населення на одну жінку; загальний коефіцієнт смертності населення; смертність немовлят [2]. Варто зауважити, що сучасний воєнно-

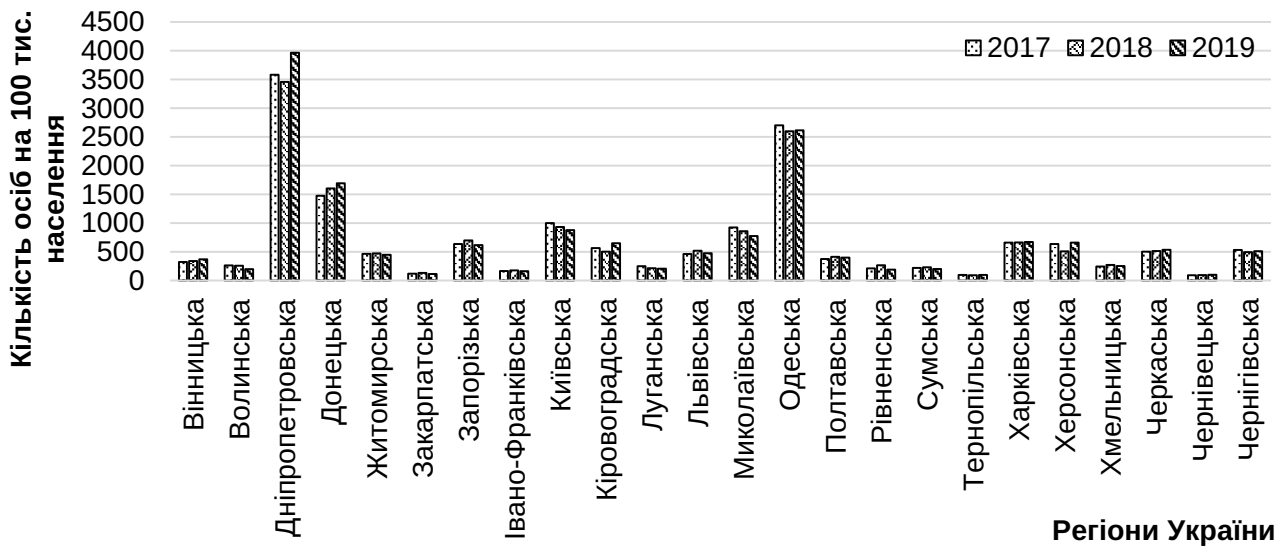

Рис. 2. Чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті [9]

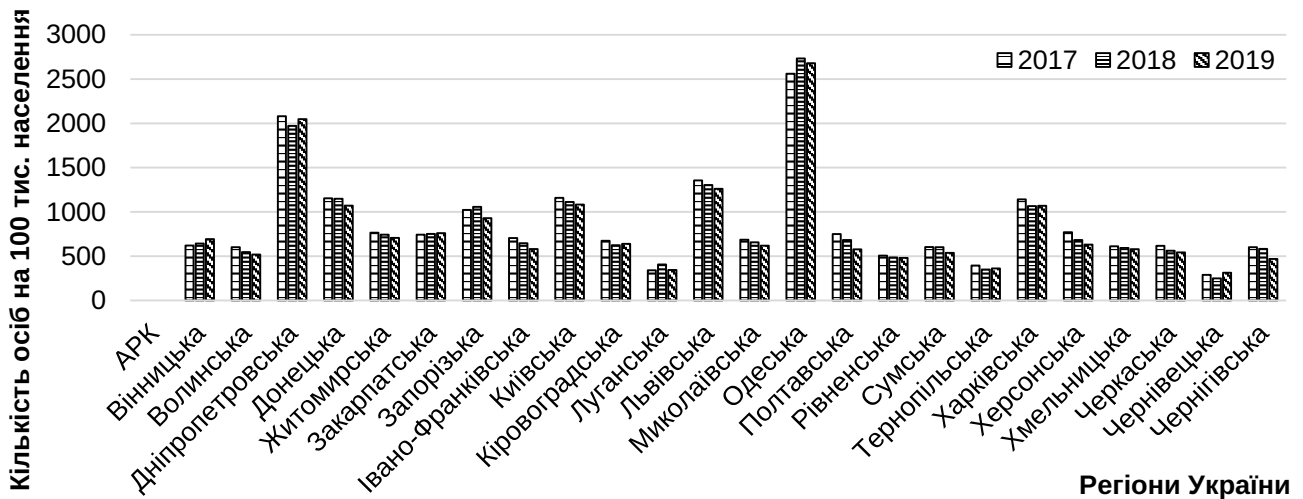

Рис. 3. Чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті [9]

політичний стан країни породжує нові проблеми: зокрема, неможливість оцінити демографічну складову, зокрема не тільки кількісно, а і якісно. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України, близько 8,5 млн. осіб виїхали з країни, повернулися понад 7 млн. За кордоном нині залишаються 1,2 млн. українців, вирахував Інститут демографії [10]. За прогнозами даний масовий міграційний потік суттєво вплине на подальшу народжуваність населення України, адже більшість мігранток є жінки фертильного (дітородного) віку. Найболіснішим із цього є те, що більшість не повернеться, діти переймають іншу ментальність, соціальні норми.

Паралельно із цим, загибель військових обох статей, екстраполює зниження народжуваності, поруч із стрімким старінням нації.

Висновки з даного дослідження. Визначення рівня демографічної безпеки, як невід'ємної частини національної безпеки, дозволяє виявляти та обґрунтовувати ефективні механізми забезпечення демографічної безпеки, пошук шляхів зменшення впливу демографічних проблем на формування людського потенціалу територій усіх ієрархічних рівнів. В свою чергу, соціальна безпека, надає кожному жителю країни гарантії для розвитку у власній країні, зниження необхідності мігрувати у пошуках кращої долі. Досягнення фундаментальних задач наці-

ональної безпеки зможе зрушити вектор на демографічних та соціальних її складових, вивільнення коштів на підтримуючі інститути, приток кваліфікованих кадрів до вирішення важливих проблем, та як результат, кількісне та якісне відтворення населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 29.10.2013 р., № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення: 20.11.2021).
2. Грішнова О. А., Харазішвілі Ю. М. Демографічна безпека України: індикатори, рівень, загрози. 2019. URL: <https://dse.org.ua/arhcive/36/5.pdf>.
3. Про демографічну безпеку України: Закон України (проект від 15.10.2003 № 4269). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4269&skl=5.
4. Іванісов О. В., Агавердієва Х. Ф., Лебединська О. С. Демографічна безпека України: сучасні виклики та загрози. 2019. URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/20803/1.pdf>
5. Цвігун І. А. Демографічна безпека України та напрями її регулювання. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2013. 400 с.
6. Перебейнос О. Демографічна безпека та загрози демографічного розвитку: державно-управлінський аспект URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2011-1/doc/7/03.pdf>.
7. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ від 29.10.2013 № 1277 / Міністерство Економічного Розвитку і Торгівлі України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>.
8. Статистичний збірник «Бюджет України». URL: <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik> (дата звернення: 29.11.2021).
9. Статистичний збірник «Регіони України» (Частина I). Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ru1ch2019.pdf (дата звернення: 29.11.2021).
10. Офіційний сайт Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. Відкриті дані. URL: <https://idss.org.ua/index>.

REFERENCES:

1. On the approval of Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine: Order of the Ministry of Economy of Ukraine dated 29.10.2013, No. 1277. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (date application: 20.11.2021).
2. Grishnova O. A., Kharazishvili Yu. M. Demographic security of Ukraine: indicators, level, threats. Available at: <https://dse.org.ua/arhcive/36/5.pdf>.
3. On demographic security of Ukraine: Law of Ukraine (draft dated 15.10.2003 No. 4269). Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4269&skl=5.
4. Ivanisov O. V., Agaverdiyeva H. F., Lebedynska O. S. Demographic security of Ukraine: modern challenges and threats. Available at: <http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/20803/1.pdf>.
5. Zvihun I. A. Demographic security of Ukraine and directions of its regulation. Kamianets-Podilskyi: D.G. Zvoleyko Publishing House, 2013. 400 p.
6. Perebeinos O. Demographic security and threats to demographic development: state-management aspect. Available at: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2011-1/doc/7/03.pdf>.
7. On the approval of Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine: Order dated 29.10.2013 No. 1277 / Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>
8. Statistical collection "Budget of Ukraine". Available at: <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik> (date of application: 29.11.2021).
9. Statistical collection "Regions of Ukraine" (Part I). State Statistics Service of Ukraine. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ru1ch2019.pdf (access date: 11/29/2021).
10. The official website of the Institute of Demography and Social Research named after M.V. birds Open data. Available at: <https://idss.org.ua/index>.